

С. В. Семенко

Полтава

ПУБЛІЦИСТИЧНА ШЕВЧЕНКІАНА ЮРІЯ КОСАЧА

Аналізуються маловідомі публіцистичні виступи одного з наймолодших представників роду Драгоманових-Косачів, присвячені постаті Тараса Шевченка. Визначено, що у своїх виступах, на сторінках еміграційних періодичних видань та збірці «На варті нації» відомий публіцист намагається представити читачам образ Шевченка як українського інтелігента нової формації, активного борця з культурним провінціалізмом, в громадській діяльності і творчості якого органічно поєдналися українські духовні традиції і нові європейські культурні традиції. Акцентується увага на ґрунтовній науковій базі публікацій Ю. Косача, яка дозволила йому аргументовано довести факт вродженої європейськості Кобзаря, його пророчі відчуження негативних наслідків політики російського самодержавства, спрямованої на відрізання України від Європи. Значне місце у публікації відводиться неупередженому висвітленню Косачем складних взаємовідносин Шевченка з тогочасною українською інтелігенцією щодо політичного життя України та розумінню публіцистом причин шевченкової трагедійності життя. Вказується на частково хибні суб'єктивні оцінки Косачем української політичної еліти шевченківської доби. Звертається увага на безкомпромісне викриття публіцистом антинаукових кривотлумачень шовіністичної російської критики щодо життя і творчості Кобзаря та осуд української еміграційної громади за апатію до таких антиукраїнських випадів.

Ключові слова: Шевченко-європеєць, трагедійність постаті національного генія, українська інтелігенція, тяглість національної традиції, шовіністична критика.

Анализируются малоизвестные публицистические выступления одного из самых младших представителей рода Драгомановых-Косачей, посвященных личности Тараса Шевченко. Определено, что в своих выступлениях, на страницах эмиграционных периодических изданий и сборнике «На варті нації» известный публицист стремится представить читателям образ Шевченко как украинского интеллигента новой формации, в общественной деятельности и творчестве которого органически объединились украинские духовные традиции и новые европейские культурные традиции. Акцентируется внимание на солидной научной базе публикаций Ю. Косача, что позволило ему аргументировано доказать факт генетически характерном европеизме Кобзаря, пророчество предсказаний негативных последствий политики российского самодержавия, нацеленного на отрезания Украины от Европы. Значительное место в публикации отведено независимому освещению Косачем сложных взаимоотношений Шевченко и современной ему украинской интеллигенцией в вопросах политической жизни Украины и пониманию публицистом причин трагедийности жизни Шевченко. Указываются на частично неточные субъективные оценки Косачем украинской политической элиты шевченковской эпохи. Обращается внимание на бескомпромиссном разоблачении публицистом антинаучных искажений шовинистической российской критикой жизни и

творчестве Кобзаря и осуждении эмиграционной общественностью апатии к таким антиукраинским выпадам.

Ключевые слова: Шевченко-европеец, трагедийность личности национального гения, украинская интеллигенция, непрерывность национальной традиции, шовинистическая критика.

The current paper analyzes lesser-known publicistic works of one of the youngest representatives of Drahoimanov – Kosach family dedicated to the figure of Taras Shevchenko. Defined that famous author in his articles, published on the pages of émigré periodicals and book “On Guard of Nation”, tries to introduce readers the image of T. Shevchenko as Ukrainian intellectual of new formation, active fighter against cultural provincialism and argued that artist naturally combined in his civic activity and creativity the Ukrainian spiritual traditions and new European culture traditions. Author’s attention is focused on fundamental scientific basis of publications of Y. Kosach that allowed him to prove reasonably the innate Europeanness of Kobzar, his prophetic feeling the negative consequences of the Russian autocracy aimed at cutting off Ukraine from Europe. The article focuses on impartial view of Y. Kosach on difficult relations between Shevchenko and intellectuals of that time concerning political life of Ukraine, and understanding of publicist the causes of T. Shevchenko’s tragic life. The author points to Y. Kosach’s partly wrong subjective assessment of Ukrainian political elite of T. Shevchenko’s era.

Researcher attracts attention to uncompromising exposing of unscientific misinterpretations of the Russian chauvinistic criticism of T. Shevchenko’s life and works and the conviction of Ukrainian émigré community for publicist’s apathy to such anti-Ukrainian attacks.

Keywords: T. Shevchenko-European, the tragic figure of the national genius, Ukrainian intellectuals, continuity of national tradition, chauvinistic criticism.

Рід Драгоманових-Косачів був невтомним популяризатором творчості Кобзаря, а його публіцистичні виступи торкалися найрізноманітніших суспільно-політичних і культурних проблем нації, осмислені крізь призму постаті Т. Шевченка. Маловідомою для сучасних українців залишається публіцистична Шевченкіана одного з наймолодших представників шляхетного роду – Юрія Косача, племінника Лесі Українки, сина її молодшого брата Миколи, який більшу частину свого життя провів на еміграції, спочатку в Європі, а потім у США. На сьогодні не має жодної розвідки, в якій би була проаналізована публіцистична Шевченкіана Юрія Косача, тому *На варті нації* аналізованої статті – проаналізувати основні положення його виступів про життя і творчість Тараса Шевченка на сторінках еміграційної періодики, з’ясувати риси новаторства публіциста у перцепції образу геніального українця. Об’єктом студії стали есе-роздум «У перспективі літнього саду», стаття «Шевченко й тогочасне українське суспільство», памфлет «Білогвардійщина проти Шевченка» та розділ збірки «На варті нації». Предметом публікації стали концептуальні підходи Юрія Косача до розуміння постаті Тараса Шевченка як європейського інтелігента, окреслення факторів, котрі спричинили життєву трагедію Кобзаря.

За своїм ідейним звучанням, безкомпромісністю в оцінці нагальних проблем доби, багатством художньої образності публіцистика Ю. Косача була близькою до публіцистичної Шевченкіани роду Драгоманових-Косачів. Для нього, як і для інших представників публіцистичної династії, аксіоматичним був той факт, що, незважаючи на великий проміжок часу від дати першого

виходу у світ «Кобзаря» Шевченка, його поезія так і залишилася не прочитаною українцями належним чином, як до кінця не досягнута і велич його постаті, хоча його поява – це «подія в існуванні нації, яка повторюється раз на тисячоліття». У збірці літературознавчих нарисів «На варті нації», що побачила світ 1936 року в Парижі, прихід в українську літературу поета-месії, виразника національної ідеї Юрій Косач трактує як апогей української літератури XIX століття. Для публіциста не прийнятний «хрестоматійно заявлений» образ Шевченка як мученика, «агітатора-апостола національної правди», «романтичного мрійника», виразника проблем селянства, позаяк Шевченкове слово й чин були спрямовані для еволюції усієї української нації. Так само опротестовує він і усталений погляд на генезу поетичного таланту Кобзаря, наголошуючи, що його коріння варто шукати не в добі національного занепаду, якою була, за його визначенням, доба першої половини XIX століття, а в минулих віках, оскільки ґрунт для появи українського месії готувався не одне століття, тому геніальне слово Шевченка стало своєрідним містком між минулим і сучасним, саме він зумів відродити тяглу для українського письменства традицію – органічного поєднання слова і чину: «Сягнувши первнями своєї творчості до джерел, звідки повстала Ігорева пісня, узявши з народної словесності доби лихоліттів і займанщин їх первісну снагу, бере по черзі з творчості кількох віків усе найкраще. Є в Т. Шевченкові гнівний, палахкотіючий пафос Вишенського, сарказм полемістів, є іронія й гумор інтермедій, є маєстат класиків, є напруженість «Історії Русів», є й стальовість козацьких хронік. Усе українське духовне надбання об'єднав собою цей справжній характерник» [4, с. 4]. Публіцист дещо імпульсивно й необґрунтовано виступає проти інтерпретації творчості Шевченка крізь призму його біографії, у взаємозв'язку з добою та сучасниками, позаяк ці чинники, на його думку, не зможуть уповні розкрити його як великого вартового нації, засвідчити Шевченків чин борця з «українською хуторянською Бастилією».

У Косачевій публіцистичній Шевченкіані маємо досить цікаве есе «У перспективі літнього саду», в якому автор намагається знайти третю іпостась Кобзаря – Шевченка-європейця. У перцепції публіциста Шевченко був не тільки представником малочисельної когорти українських європейців, котрі непримиренно викривали потворність Російської імперії, а й одним «із останніх носіїв тієї української європейськості – блискучої доби кінця XVIII ст., аристократичної України Капністів, Марковичів, Полетик, що живуть у тіні 1789, але водночас підкреслено самотійних своїм нахилом до історизму, до поблажливо-глузливого ставлення до Петербургу, до росіян» [2, с. 5]. Апелюючи до мемуаристики шевченкових сучасників, Ю. Косач переконується, що для Кобзаря європейськість є вродженою і природною, що він гостріше за інших українських аристократів за походженням відчував негативні наслідки політики російського самодержавства, спрямованої на відрізання України від Європи. Аргументами на підтвердження розмислів автора виступають в есе уривки із шевченкового «Щоденника», записи якого

потверджують факт: світоглядна концепція митця була заснована на тих самих чинниках й ідеалах, що й провідних інтелектуалів Європи – людська гідність, життєвий оптимізм і, власне органічній поетові, вкоріненості в духовність лицарської України. Публіцист артикулює: «Вічна молодість, мистецькість, європейськість – такі величні в своїй могутній скромності прикмети третього Шевченка, може менше відкритого, може більше автора “Журналу”, повістей і незрівняних листів, менше Шевченка заброньованого, більше людського, та тим ближчого до грядущих діб відродження, на яке жде батьківщина, вічно юна Україна...» [2, с. 5].

До образу Тараса Шевченка Ю. Косач звертався на всіх етапах своєї публіцистичної практики, і, не можна не помітити, що на його трактування тих чи інших проблем, пов'язаних з ім'ям Кобзаря, впливали його політичні переконання. Не стала виключенням і гостра полемічна стаття «Шевченко й тогочасне українське суспільство» (1941), в якій з позицій войовничого націоналізму протиставляється ідеологія Шевченка політичним переконанням сучасної йому інтелігенції. Публіцист, без зайвої демагогії й моралізаторства, нагадує своїм сучасникам не тільки про актуальність ідей Шевченка, закарбованих у віршових рядках, а й робить своєрідний латентний заклик уважно перечитати твори Кобзаря, позаяк «довгі століття не притупили актуальності його творів, викриків скривавленого серця, імпульсивних та пристрасних вибухів ненависті до наїзників і болючих відрухів на трагічне явище, коли “власні діти знімали скривавлену сорочку з рідної матері”» [3, с. 3]. Юрій Косач цілком правомірно вважає поета політичним ідеологом, який заклав новий етап у розвитку української національної ідеї, оскільки його пророчі думки й помисли стали своєрідною програмою для свідомої української інтелігенції наступних поколінь, недарма обрамленням у статті є рядки «Заповіту» Кобзаря.

Автор публіцистичного виступу висловлює свій суб'єктивний погляд на причини трагічного в житті українського національного генія, вважаючи, що на відміну від усталеного погляду, вони лежить у царині психологічній, «у суперечності між оточенням та поетом». Із притаманною косачевому стилю безапеляційністю у публікації «гарячому українському серцю» Шевченка протиставляється «політична деморалізація сучасників» Куліша й Костомарова, котрі, за його, безперечно, помилковими поглядами, представляли в історії українського суспільного руху «схоластичний інтелектуалізм, далекий від життя та дійсності, в повному розумінні цього слова космополітичну отрую та філантропічну міжнародність» [3, с. 3]. Для Косача, який у цей період сповідував ідеали войовничого націоналізму і вважав чин первинним у порівнянні до виголошення просвітницьких ідей, ближчою була революційно-радикальна позиція Шевченка, відстоюючи яку, поет свідомо пішов на конфлікт із тогочасною українською інтелектуальною елітою. Іменуючи цей конфлікт «трагедією Шевченка», публіцист акцентує увагу на дуалістичній природі політичної доктрини шевченкових опонентів, за якою, з одного боку, засуджувалися будь-які форми національного гноблення в

інших країнах світу, а з другого – лобіювалася ідея до утворення федерації із анексіоністами власного народу. Юрій Косач демаскує доцільність федералістичних ідей в умовах імперського абсолютизму, акцентуючи увагу на порушенні тяглості національних традицій: «Здоровий український дух зникає під впливом космополітичних думок. Створювався якийсь колективний замріяно-розніжнений тип українця. Твердість та войовничість козацької вдачі, яка з розкішшю пробувала лядські чи московські груди, поволі, але певно зникала. Здоровий індивідуалістичний тип бійця ставав мрією, на яку зарозумілі розумолюби дивилися з презирством і прозивали “пятном у нашій історії”. Натомість пишним бур’яном зацвіли на українських землях цвіти федералістичних примх та автономістичних маячнів» [3, с. 3]. Автор публікації протиставляє активну державницьку діяльність керівників національно-визвольних змагань козацької доби, дух яких і перейняв Шевченко, національній аморфності й індиферентності значної частини змосковщеної української інтелігенції, яка проголошувала ідеї нерозривної слов’янської єдності українського народу з російським, що призводили до тотальних асиміляційних процесів у політичній і в духовній сферах.

Юрій Косач, вдаючись до пафосної риторики, неодноразово використовує модус антитези, за допомогою якого вивищує «сталеве слово» Шевченка супроти рабської психології сучасного зросійщеного українського освіченого суспільства; дієвий патріотизм Кобзаря відносно безкровного патріотизму його сучасників. Він образно виголошує: «У той час, як раби з народження не відчувають свого пекучого знамені, коли вони топляться в намулі й приймають на своїй землі з вдячними очима мерзений сухарець із наїзникової руки, Шевченко за них червоніє й у розпуці над таким станом звертається апострофою до Бога, <...> показує сучасникам героїчне минуле народу, його потенціальну могутність, хоче розбудити приспану українську совість та гордість, хоче їм вбити в голову віру в місію українського народу та віру в себе самих...» [3, с. 3]. Юрій Косач, підкреслюючи месіанство Шевченка у національному житті українства, утверджує думку про монолітність слова й чину у поета, якими він наближав народження українського «полководця Вашингтона», що зумів би вибороти для України державну незалежність.

Складна проблема взаємин української та російської інтелігенції в еміграції, негативне ставлення останньої до здобутків української духовної культури та її чільних представників склали основну проблематику памфлету «Білогвардійщина проти Шевченка», видрукувану на сторінках журналу «За синім океаном», який редагував Юрій Косач у США. Заявлена проблематика була питомою для публіцистичної спадщини як самого Ю. Косача, так і для публіцистичної практики старших представників династії, проте нова геополітична ситуація, специфіка життя української інтелігенції на еміграції накладали свій відбиток на публіцистичний ідіостиль наймолодшого з представників роду. Поява памфлету була викликана розгортанням полеміки на сторінках російських еміграційних видань щодо постаті Т. Шевченка. Юрій Косач, для якого образ Кобзаря був втіленням духу України, вістря своєї

сатири спрямував проти відомих в еміграції російських літературознавців і публіцистів, які намагалися не тільки применшити роль Шевченка в житті українського народу, а й безапеляційно перебирали на себе роль творців нового афронту митця, котрий відповідав би їх великодержавній концепції культури. Оглядаючи масив шевченкознавчих розвідок російської еміграційної періодики, Косач наголошує, що основною метою їх публікації було переосмислення постаті і творчості Кобзаря, створення «нового міфу» Шевченка, котре було б прийнятне російській науковій літературознавчій ідеології. Наголосивши, що полеміка збагатила фонди шевченкознавчих досліджень, незважаючи на те, що окремі виступи містили ряд суттєвих недоліків, публіцист вістря своєї критики спрямовує й супроти українських еміграційних літературознавців, котрі знехтували цією дискусією. Якщо позиція російських еміграційних кіл цілком зрозуміла для автора памфлету, то байдужість і пасивність української еміграційної еліти, котра не виступила рішуче на захист свого національного генія і пророка не може не викликати почуття сорому й зневаги до їхньої поведінки: «Проте, в достатній мірі було дивним, що в цій дискусії не почули ми жодного українського голосу (за винятком одного-двох нечітких). Українські еміграційні “шевченкознавці”, які з усяких інших нагод бувають аж напрочуд галасливі, не потрудилися спростувати принаймні основні і разючі помилки та перекручення, яких допускалися полемісти, обговорюючи не лише біографію і творчість Т. Шевченка» [1, с. 14]. Для публіциста аксіоматичним є те, що активне відстоювання чесного імені речника української ідеї є першочерговим обов'язком кожного українського інтелігента, а ігнорування полеміки, де вирішуються принципові для духовного життя нації питання, є ілюстрацією недостатності «горожанської відваги», «повної атрофії почуття національної гідності». Юрій Косач з обуренням констатує, що ніхто з українців, які читали наклепницькі статті, в емігрантських російських виданнях, що вульгаризували образ Тараса Шевченка, не написав жодного рядка на його захист. Він наголошує: «Ніхто з численних українських читачів газет, в яких друкувалися вищенаведені та й інші, лагідно кажучи, спотворення Шевченкового образу людини, громадянина і поета, не заявив насамперед про те, що передумовиною будь-якої полеміки на тему Т. Шевченка, є ствердження буття, рівнорядності і повної самобутності української національної культури взагалі» [1, с. 15]. Косач з обуренням закидає українським еміграційним літературознавцям те, що вони не висловили протест проти таких кричущих інсинуацій на творчість і саму постать Шевченка, що були позиціоновані російськими еміграційними дослідниками як-то: заперечення народності як провідної домінанти ідиостилію поета, антислов'янські мотиви його творчості, відсутність революційного романтизму, архаїчність випадів проти царського режиму, відсутність загальної ерудиції та обмеженість світогляду тощо.

Юрій Косач робить акцент на тому, що якщо теоретизування російсько-еміграційних «шевченкознавців» і цитування творів Шевченка «дивовижним волапуком», а не живою українською мовою оригіналу, цілком можна

пояснити великодержавницькою традицією, що набула узаконених рис завдяки царським указам 1863 та 1876 років, то інертність української еміграційної громади, її аморфність у справі захисту імені Шевченка не підлягає жодному виправданню і поясненню. У своєму памфлеті Юрій Косач, як і Олена Пчілка у своїх виступах на сторінках «Рідного краю» й «Гадяцького вісника», користуючись виразною доказовою фактологічною базою, котру складають царські антиукраїнські укази, публіцистичні тексти діячів російської політичної еміграції, простежує тяглість тенденції в колах російської інтелігенції сприймати українську культуру «як продукт “інородчеської” творчості, може бути лише суґубо провінційною, етнографічною, бездарною, лубочною». Косач проводить цілком доречні зіставлення позиції російських еміграційних критиків з політикою російської монархічної системи: «Подібно як і царський уряд, більшість полемістів займала либонь становище, що з погляду “интересов чисто государственных” українська культура, як продукт “інородчеської” творчості, може бути лише суґубо провінційною, етнографічною, бездарною, лубочною, щось у стилі губановського видання за часів царату “Торбына смиху та мишок регота”... Отож, не зважаючи на запевнення речників російсько-української ідилії на чужині, як бачимо, традиції Пуришкевичів ще надто живі, навіть і в передових колах російсько-еміграційної громадськості» [1, с. 16]. Такий нищівний тон виправданий позицією Косача-патріота, який трактував життєвий подвиг Тараса Шевченка і його традиції в письменстві як національну святиню й канон української ідеї.

Водночас Косач критикує й атмосферу «мракобісся й обскурантизму» в середовищі тієї частини української еміграційної громадськості, котра не опротестовувала антинаукові випадки проти Шевченка російсько-еміграційних публіцистів і літературознавців і тим самим, на думку автора памфлету, солідаризувалась із ворогами української культури, що, безумовно, є парадоксальним алогічним явищем, що вело до конфронтації в колі української еміграційної політичної і культурної еліти. Ведучи незримий діалог із представниками української еміграції, Юрій Косач відкидає їх аргументи про те, що участь у цій полеміці принижує їхню національну гідність, нагадуючи про їх нещодавню активність у дискусії з приводу налагодження взаємин з російською еміграцією. Памфлетист робить невтішний висновок у вигляді риторичних запитань, в які вкладає ноти сарказму й гіркоти з приводу національної пасивності своїх співвітчизників: «Виходить, що політичні пересправи для емігрантських “патріотів з гідністю” були важливіші ніж захист Шевченкового імені?.. А може це “гордовите мовчання” наших “шевченкознавців” було знаком їхньої тихої і цілковитої згоди з російсько-еміграційними колегами? Може, і вони поділяли погляд ініціатора дискусії Н. Ульянова що, напр., Шевченко «не був народнім поетом», «палав ненавистю до близьких слов'янських народів» (!) «ніколи не був революціонером» (!), «відзначався неуцтвом і обмеженістю кругозора», «не посідав жодної освіти» (!), а його «бунтарський темперамент не находив іншого виходу як тільки розмінятись на безпредметну злобу або на архаїчні,

примітивні випадки проти царів» [1, с. 16]. Така смілива позиція Косача-публіциста, який не боїться залишитися самотнім фрондером, зближує його чи не найбільше з Оленою Пчілкою, котра була такою ж непримиренною до ворогів і критиків Кобзаря, до шовіністичних випадків російської інтелігенції стосовно українського питання. Отже, у публіцистичній Шевченкіані Юрія Косача стверджується, що і на материковій Україні, і на еміграції творчість Кобзаря сприймається як «подвиг великої душою людини, що її вселюдського значення не применшать ніякі газетоборці». У студіях представника знаної публіцистичної династії виписана нова модель Шевченка як українського інтелігента нової європейської формації, слово якого утверджувало тяглість української державницької ідеї й європейських культурних цінностей.

Бібліографічні посилання

1. Косач Ю. Білогвардійщина проти Шевченка / Ю. Косач // За синім океаном. – Серпень-вересень 1961. – С.14–16.
2. Косач Ю. У перспективі літнього саду / Ю. Косач // Наші дні. – березень 1943.
3. Косач Ю. Шевченко й тогочасне українське суспільство / Ю. Косач // Націоналіст. – Прага, 21 червня 1941.
4. Косач Ю. На варті нації / Ю. Косач // Українське слово. – 16.08.1935–30.08.1936.
Надійшла до редколегії 26.03.2014 р.